

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Giriş	11
V. Yüzyıl Armenia Müverrihleri • 37	
Agat'angeğos	37
P'awstos Buzand	41
Eğişe	45
Ğazar P'arpets'i	48

I. BÖLÜM

HUN ANLATIMININ UNSURLARI • 53

Hun Tasavvuru.....	53
Hunlar ve Hristiyanlık	67
Hun Ülkeleri ve Hudutları	95
Hun Onomastik Unsurları.....	107
Hun Savaş Stratejisi ve Taktikleri.....	110
Hazar'ın Doğusunda	118

II. BÖLÜM

ARMENIA KRALLARININ SAVAŞLARINDA MÜTTEFİK VE RAKİP OLARAK HUNLAR • 127

II. Trdat ve I. Artaşr Mücadelesinde Hunlar.....	127
IV. Trdat'ın Roma Süvarilerinin Komutanı Olarak Parslarla Savaşı ve Hunların Sürülmesi.....	144
II. Arşak ve II. Şaphoy Mücadelesinde Hunlar	154

Mazk'ut' Kralının Armenia Seferinde Hunlar.....	162
---	-----

III. BÖLÜM

PARSLAR KARŞISINDA İKİ AYRI "HUN DÜNYASI" • 183

Kuşan Adlandırılan Hunlar	183
Khaylındurk' Hunları.....	216
Pars, Mazk'ut' ve Vrats' Ordularında Hun Birlikleri	234

IV. BÖLÜM

HRİSTİYAN AYAKLANMALARINDA HUN ETKENİ • 251

Avarayr (450-451) Ayaklanmasında Hunlar.....	251
Pars Ordusundaki Hun Birlikleri	287
II. Vaçe Ayaklanmasında (462-463) Hunlar	297
Vahaneanc (482-484) Ayaklanmasında Hunlar	308
Sonuç	337
Kaynakça	345
Ekler.....	367
Dizin	387

Önsöz

Bu araştırma eserinin ortaya çıkışı, akademik hayatım boyunca danışmanım olan Abdullah ÜSTÜN'ün beni Armenia tarihyazımına yönlendirmesi sayesinde mümkün olmuştur. Araştırmanın eksikliklerinin tüm sorumluluğunun tarafıma ait olduğunun bilincindeyim. Bununla birlikte, risklerini dahi öngörmekte zorlandığım bu alanda, araştırma sürecinin her aşamasında yol gösteren, hata yapma olasılığı yüksek olan bu zorlu akademik sahada benim için bir rehber olan danışman hocama daima minnettar kalacağım. Araştırmanın tamamlanmasının ardından, danışman hocam eserin yayıma hazırlanma sürecinde büyük bir titizlikle editörlük görevini üstlenmiş, metnin akademik standartlara uygun hale gelmesi için özveriyle çalışmıştır. Onun bu katkısı, yalnızca bir akademik destek değil, aynı zamanda bilimsel üretimin kolektif çabayla nasıl daha nitelikli hale getirilebileceğinin de örnek teşkil eden bir yansımasıdır. Bununla birlikte araştırma metninin inceliklerle işlenip, elde edilen bulguların, yorum ve sonuçların derinlik kazandığı bu zahmetli süreçte, hocamın gösterdiği emek ve özveri, yalnızca bir akademik katkı değil, aynı zamanda ilham verici ve emsal teşkil etmesi gereken bir rehberlik örneğidir. Onun sabrı ve ustalığı, akademik dünyanın paylaşılan birikimle nasıl daha ileriye taşınabileceğinin en güzel kanıtıdır. Bu çalışmanın kitaplaşma sürecinden önce, metni baştan sona büyük bir titizlikle okuyarak geniş bir tashih çalışması yürüten kıymetli hocam sayın Mehmet TEZCAN'a gönülden teşekkürü bir borç bilirim. TEZCAN

hocanın dikkatli değerlendirmeleri ve nazik yönlendirmeleri, metnin olgunlaşmasında büyük rol oynamıştır. Bununla birlikte, metinde halen mevcut olabilecek her türlü kusur, eksiklik ya da hatanın sorumluluğu bütünüyle bana aittir.

Araştırmanın ilk aşamasında, Armenia müverrihlerinin Hunlarla ilgili sundukları kayıtların genel değerlendirmesi yapılmış ve elde edilen verilerin içeriğine uygun bir yöntem izlenmeye çalışılmıştır. Armenia tarihyazımında tasvir edilen Hun dünyası, yeni metodolojik yaklaşımların geliştirilmesini gerektirmekteydi. Bu alanda ayrıntılı çalışmaların eksikliği hem yeni yöntemler geliştirmemizi hem de konuya dair özgün terminoloji ve kurgu oluşturmayı zorunlu kılmıştır. Armenia tarihyazımında Hunlarla ilgili kayıtların genel çerçevesi bilinse de şimdiye kadar Hunlar özelinde bağımsız bir araştırma konusu olarak ele alınmamış olmaları, çalışmaya başlarken hem heyecan hem de endişe duymama sebep olmuştur. Endişemin temel kaynağı, Hunlarla ilgili kayıtların derinlemesine incelenmemiş olmasıydı. Bu durum, hata yapma riskini kaçınılmaz biçimde artırmaktaydı. Her ne kadar Armenia tarihyazımında Hunlarla ilgili bazı bilgilerin bulunduğu bilinse ve çeşitli çalışmalarda bu hususa değinilmiş olsa da danışmanımın öngörüsü, bu kayıtların eleştirel ve analitik bir süzgeçten geçirilme düzeyinin yetersiz olduğu yönündeydi. Bu bağlamda, yürütülen çalışmanın Hun araştırmalarında yeni sorunları tespit etme, mevcut sorunları derinleştirme ve açıklığa kavuşturma potansiyeli taşıdığı düşünölmüştür.

Daha önce çalışılmamış bir konunun tek başına bilimsel değer ölçütü sayılmaması gerektiği bilinciyle, araştırmanın kapsamlı ve titiz bir şekilde yürütölmesine özen gösterilmiştir. Bu nedenle, Hunlarla ilgili yapılan önceki çalışmalardaki bilgileri yalnızca derleyerek bir Hun tarihi inşa etmekten ziyade, ham verileri farklı açılardan ele alarak eleştirel ve analitik bir değerlendirmeye tabi tutmak esas alınmıştır. İncelenen dört müverrihin metinleri, birbirinden bağımsız olarak, bütöncöl bir bakış açısıyla okunmuş; yalnızca Hunlarla ilgili sunulan kayıtlar bağlamında değil, metinlerin genel bağlamı içinde

anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda güncel bilimsel araştırmalardan yeterince yararlanılamamış olması, ele alınması gereken bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bunun temel sebebi, Armenia müverrihlerinin Hunlarla ilgili kayıtlarına dair modern bilimsel çalışmaların oldukça sınırlı olmasıdır. Bu durum, güncel araştırmalar ışığında konunun tartışılmasını zorlaştırmıştır.

Araştırma kapsamında, veriler doğrudan birincil kaynaklardan taranıp derlenmiş, bunların eleştirel bir çözümlenmeye tabi tutulmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca, farklı çalışmalarda değinilen bazı meseleler bu araştırmada daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmanın V. yüzyıl Armenia tarih yazımının Hunlar ekseninde ele alınması açısından kesin ve son bir söz niteliği taşımadığını belirtmek gerekir. Ham veriler üzerinde yürütülen iç ve dış eleştiri süreçleri sonucunda geliştirilen kurgu, yorum ve tahminler, her zaman yeni eleştirilerle sınanmaya ve yeniden değerlendirilerek geliştirilmesine muhtaç olacaktır.

Dr. Oder Alizade

İzmir - 2025

Giriş

“Hunların Dünyası - Հնւաց աշխարհիւ” ifadesi Armenia tarihyazımında Hazar’ın Doğusu ve Batısı olmakla iki ayrı coğrafyadaki Hun ülkesini tarif etmek için kullanılmıştır. Her iki coğrafyada “Hun” olarak anılanlarla ilgili kayıtlar sunan veri kümesini, V. yy.’da ortaya çıkan Armenia tarihçiliğinin müverrihlerinin metinleri teşkil etmektedir. Lakin Hunlarla ilgili kayıtların sorunsallaştırıldığı, V. yy. Armenia tarihyazımının Hunlar özelinde çözümlendiği çalışmalar tespit edilememiştir. Elbette bu durum söz konusu müverrihlerin eserlerinde Hunlarla ilgili verilerin fark edilmediği anlamına gelmemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hunların Hazar’ın batısındaki varlığı, Güney Kafkasya’daki olaylara iştiraki, Hazar’ın doğusunda Armenia müverrihlerinin “Pars” (Պարս) olarak andığı¹ Sasani devleti ile olan mücadelesi ve sonuçlarının Güney Kafkasya’daki olaylara tesiri genel hatları ile araştırmacıların dikkatini çekmiş olmasına rağmen, doğrudan Grabarca metinlerden verilerin bilgiye dönüştürülmesi; onların tenkidi, tahlili ve terkiğini kapsayan bir çalışmaya tesadüf edilememiştir. Bu

¹ Ele aldığımız Grabarca kayıtlardaki ifadeye uygun olarak, metin içerisinde “Sasani” adı Tablo 2’deki referanslarda gösterildiği gibi “Pars” olarak geçecektir.

araştırmada Grabarca metinler taranmaya, “Hun” anlatımı içeren veriler tespit edilmeye ve derlenmeye, daha sonra ise ulaşılabilen - aşağıda bahsedilecek - Grabarca basılı nüshalar karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Devamında Doğu Ermenice de dâhil olmakla Rusça ve İngilizceye yapılan tercümelelerdeki yorumlamalar karşılaştırılmıştır. Bu süreçte Hun adının anıldığı yahut ona gönderme yapıldığı verilerin metin içi bağlamı kesit olarak alınmıştır. Metinlerdeki ifadelerden yola çıkılarak Hunlara dair algılar, Hunların yurtları, kurdukları siyasi yapılar, inançları, askeri faaliyetleri, bölgedeki güçlerle münasebetleri, ele alınan bölgelerdeki etkileri gibi olay, olgu ve süreçler takip edilmeye ve çözümlenmeye gayret edilmiştir. Alanyazınının Grabarca metinler ve genel olarak alan üzerine birikiminden söz konusu süreçlerde yararlanılmaya çalışılmıştır.

İlk dönem Armenia müverrihlerinin eserleri birçok yönden araştırılmış ve söz konusu eserler örneğin Rusça, İngilizce ve çağdaş Ermeni dilline çevrilmiştir. Bu sebepten kaynakların içeriği araştırmacılar tarafından bilinmektedir. V. yy. Armenia tarihi kaynaklarını da içine alan Abegyan’ın “История древнеармянской литературы” gibi Armenia kaynakları üzerine yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır.² Abegyan’ın araştırmasında Armenia kaynakları bütünüyle ele alınmakta, mitolojik ve sözlü anlatılardan başlayarak yazılı eserlerin olduğu dönemleri de kapsamaktadır. İlk dönem olarak Armenia bölgesine özgü mitolojik anlatımlar, efsaneler, halk destanları, ikinci dönemde ise kilise çevresinde oluşan dini edebiyat incelenmektedir. Mitolojik ve halk efsaneleri döneminde

² Manuk Abegyan, İstoriya Drevnearmyanskoy Literaturı. İzdatelstvo Akademii Nauk Armyanskoy CCR, Erivan, 1948.

Armenialıların kökenine ilişkin anlatılardan, Armenia’da Hristiyanlık öncesi inançlardan ve bu inanç etrafında oluşan Armenialıların kökenine ilişkin efsanevi sözlü anlatılardan bahsedilmektedir. İkinci dönemde ise Armenia’da yazının icat edilmesi, Hristiyanlıkla ilgili dini metinlerin ortaya çıkması, Hristiyan kimliğinin oluşmasından ve bölgedeki kültürel etkileşimlerden ve mücadelelerden söz edilmektedir. İkinci dönemin erken dönem tarihçileri başlığında ise Koryun’dan başlayarak V. yy. Armenia tarihçileri hakkında bilgiler verilmektedir. Abegyan’ın çalışmasında eserlerini ele aldığımız müverrihlerin yaşadıkları dönem, eserlerinin edebi yönü ve eserin genel karakteri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte müverrihlerin eserleri Hunlarla ilgili kayıtlar bağlamında incelenmemektedir.³ Armenia’daki tarih yazımı ile ilgili bir diğer araştırma Armenoviç tarafından yapılmış “Армянское Историописание в V-VII Веках: Возникновение, Развитие и Специфика” başlığıyla yapılmıştır.⁴ Müellifin araştırmasında Armenia kaynaklarının ortaya çıkışı, gelişimi ve özellikleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda müverrihlerin eserlerinde Armenia tarihi ve karakteri, V.-VII. yy.’lar Armenia tarih düşüncesinin özellikleri irdelenmektedir. Bu çalışmada da Armenia tarihi kaynaklarının genel karakteri incelenmektedir. Abegyan ve Armenoviç’in çalışmalarında Armenia tarihyazımının Hunlar özelindeki sorunlarına değinilmemektedir.

Armenia müverrihlerin kayıtlarının Hazar’ın doğusundaki halklarla ilgili sunulan kayıtlar bazında derlenmesi

³ Abegyan, *İstoriya Drevnearmyanskoy Literaturı*, ss. 140-150, 241-284.

⁴ A. P. Armenoviç, *Armyanskoe İstoriopisanie v V. - VII. Vekakh: Voznikovenie, Razvitie i Spetsifika*. Natsionalnyı issledovatel’skiy Nijegorodskiy gosudarstvennyy universitet im. İ. İ. Lobaçevskogo, 2015.